

ODKAZ - ŘÍMSKOPRÁVNÍ INSTITUT VE SVĚTLE ČESKÉHO PRÁVA 20. STOL.

PAVEL SALÁK

Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta Masarykovy univerzity,
Česká Republika

Abstract in original language

Institut odkazu v římském právu umožňoval zůstaviteli disponovat se svým majetkem i po své smrti. Na rozdíl od dědice se však odkazovník nestával univerzálním nástupcem zůstavitele. Odkaz se týkal konkrétní věci, či věcí. Jeho význam byl tím větší, že římské právo neumožňovalo kombinovat posloupnost testamentární a intestátní. Na počátku 20. stol. na našem území platilo rakouské ABGB, které rovněž znalo institut odkazu, nicméně jeho pozice a význam již nebyly tak patrný, jako v římském právu, neboť již znalo kombinaci dědických titulů ať již zákonného, nebo testamentu, popř. dědické smlouvy. Proto se již v průběhu 1. pol. 20. stol. začali objevovat názory o zbytečnosti institutu odkazu. Jeho zánik pak nastal s nástupem komunismu. V občanském zákoníku z r. 1950 ještě zůstal institut odkazu zachován, byť jen v jediném velmi stručném ustanovení. V občanském zákoníku z r. 1964 však již zcela absentuje. Situace se nezměnila ani po pádu komunistického režimu r. 1989 a teprve chystaná nová kodifikace uvažuje o vrácení se k tomuto institutu.

Key words in original language

Odkaz; dědic; ABGB; občanský zákoník 1950; občanský zákoník 1964; římské právo; komunistické právo.

Abstract

In roman law, the combination of descent upon testament and descent upon intestacy was impossible. The heritor was the universal successor of the testate. So the heritor inherited his goods as a whole. The institute of legacy enabled to legate one or more individual things to another person than the heritor. In the 1st half of 20th century the law of succession was regulated by ABGB /Austrian civil code 1811/. This regulation allowed to combine testament, intestacy succession and also the heirship contract. In all these situations we speak about universal succession, so the succession of assets, but also of debts. The legacy was known to this legal regulation as well, but we could hear in this time opinions, that the legacy is no more necessary in the law of succession.

In the 2nd half of 20th century, when the communist regime in our country starts, in compliance with communist conception of ownership, we can speak about the end of this institute in our legal regulation. In the Civil Code 1950 the regulation of legacy was very brief and the Civil code 1964 doesn't recognize the institute anymore. The situation will probably change now by enactment of the newly prepared codification of civil law.

Key words

Legacy /Legatum/; Heir; ABGB; Civil code 1950; Civil code 1964; Roman Law; Communist Law.

Ochrana soukromého vlastnictví je jedním ze základních charakteristických znaků římského práva. Proto se již poměrně záhy prosadila možnost disponovat s majetkem i po smrti. Zde je ještě ale třeba poznamenat, že Římané nechápali dědictví jen ve smyslu majetkovém, ale mělo i svůj „duchovní“ rozměr.¹ Volná dispozice s majetkem i pro případ smrti vedla k tomu, že již zákon dvanácti desek zná institut závěti v rozvinuté formě.² Římské dědické právo také stojí především na zásadě univerzální sukcese. Dědic, popř. dědicové nastupují do pozice zůstavitele a dědictví na ně napadá ne v jednotlivostech, ale jako celek. Pochopitelně, že na ně napadají jak aktiva, tak ale i pasiva zůstavitele. Velikost dědictví byla totiž určena podílem – ideálně tak každý dědic měl např. jednu třetinu z každé věci, jež byla předmětem dědictví, a ve stejné míře mu také příslušel podíl na zůstavitelových dlužích. V souvislosti s tímto principem se v římském právu objevuje ještě jeden princip – nemožnost kombinace testamentární a intestátní posloupnosti. Zůstavitel tedy nemohl označit testamentem dědice jen k určité části dědictví s tím, že zbytek dědictví ponechává dědicům intestátním.³

Tyto právní stránky jsou samozřejmě formovány společenskými podmínkami a podmínkami ekonomickými. V nejstarších dobách byla římská společnost společností agrární a pro drobný zemědělský majetek – statek – bylo jakékoliv štěpení mezi více dědiců rizikem, že takto rozdělený majetek nikoho neuživí. Proto, odečteme-li již zmiňované nemajetkové aspekty, bývalo zvykem že majetek přecházel na jediného dědice – prvorozeného syna. Ostatní členové rodiny, především pak manželka, museli však být také nějakým způsobem zabezpečeni. Ve světle zmiňovaných skutečností je pak třeba hledat kořeny institutu odkazu -

¹ Je třeba si uvědomit, že pater familias byl pro rodinu hlavou nejen v majetkových záležitostech, ale i v otázkách náboženských. Dědic tedy přejímal nejen majetek (včetně závazků), ale i něco, co by se označilo, jako „rodinná tradice“. I proto Římané chápali dědictví jako určitou vlastnost, což pak vedlo k zásadě „Semel heres, semper heres.“ K tomu srovnej Dostálík, P., Quis astrigantur sacris aneb přechod náboženských povinností patris familias na jinou osobu než dědice, in: Římská rodina v sociálních a právních vztáhech (ed. R. Brtko), Bratislava 2007, str. 41 - 49. Podobné chápání dědictví má evidentně prastaré kořeny, sahající až do rodové společnosti, nalézt ho konec konců můžeme i u Germánů. K tomu viz Gurevič, A., Kategorie středověké kultury, Praha: Mladá fronta, 1978, kapitoly o vnímání prostoru a času ve středověku.

² Kincl, J., Urfus, V., Římské právo. Praha: Panorama, 1990, s. 331-332.

³ Jedinou oblastí, kde tato zásada byla porušena byl vojenský testament, který, s ohledem na specifika vojenského života, představoval výjimku z většiny zásad, na kterých stálo římské právo dědické. Někdy se až hovoří o samotné dědické posloupnosti Kincl, J., Urfus, V., Římské právo. Praha: Panorama, 1990, s. 347.

Legata. Také tento institut zná zákon dvanácti desek již jako rozvinutý a jeho účelem je právě zabezpečení členů rodiny, jež nebyli dědici.

Postupem času však vedle těchto osob přistupují další osoby. Za svého života každý potká řadu lidí, přičemž vazba, jež jej s těmito osobami pojí, může být různá. S někým sdílí společný zájem o umění, s jiným jej např. váží společné vzpomínky na vojenskou službu, další zas je jeho společníkem při hostinách. Ne vždy musí jít o vztah natolik silný, aby na tyto své přátele zůstavitel pamatoval, jako na své nástupce, tedy aby je označil za dědice. Přesto však si může přát, aby tyto osoby poté, až odejde z tohoto světa, na něj měly připomínku. Tou připomínkou by pak mohl být nejlépe právě nějaký předmět, nějaká věc, která se vázala k jejich vztahu – jednou kniha či socha, jindy pak třeba zbraň, nebo otrok, který byl oblíbeným kuchařem. Díky tomu institut odkazu nabyl značné obliby. Ostatně důkaz o tom nám poskytuje i hlavní zdroj našeho poznání o římském právu – justiniánská digesta. Institutu odkazu je zde věnováno přímo pět knih (a to do té míry, že dokonce první tři nejsou ani členěny na tituly). Navíc zmínky o odkaze nalézáme roztroušeny po digestech i na řadě jiných míst, v rámci jiných institutů, např. usufructu, atp.

Pokud bychom chtěli odkaz definovat, jde o jednostranné jednání mortis causa, kterým zůstavitel prostředně nebo bezprostředně poskytuje na útratu dědictví majetkový prospěch.⁴ Je obvyklé, že odkaz se týká jedné, popř. souboru věcí, nicméně stejně dobře je možno učinit odkaz i k určité alikvotní části dědictví, případně i k dědictví celému.⁵ Rozdíl mezi odkazovníkem a dědicem pak spočívá v tom, že odkazovník nenese tíhu na pasivech váznuoucích na pozůstalosti. Odkazovník se však k odkazu nedostával přímo, nýbrž zprostředkovaně – zpravidla přes dědice. Podmínkou uskutečnění odkazu tedy bylo, aby došlo k univerzální sukcesi.⁶ Jelikož šlo, podobně jako v případě testamentu o sukcesi mortis causa, z důvodu právní jistoty vyžadoval rovněž tento úkon zůstavitele přísné formální náležitosti. Legatum bylo původně možno učinit pouze v testamentu, později též v kodicilu testamentem potvrzeném. Vedle obligatorní písemné podoby, latinského jazyka a rozkazovací formy, ještě římské právo rozlišovalo čtyři druhy legátů podle toho, co bylo jejich předmětem – legát vindikační, damnační, sinendi modo a per

⁴ K tomu srovnej Arndste ryt. z Arnesbergu, Učební kniha pandekt. V. kniha. Praha: Právnická jednota, s. 229, Kincl, J., Urfus, V., Římské právo. Praha: Panorama, 1990, s.376. Ke zde uvedené definici jen uvádím, že není zcela přesná, když říká „osobě, která není jeho dědicem“ – římské právo připouštělo, aby odkaz byl učiněn i ve prospěch dědice.

⁵ Zde jde o tzv. univerzální fideikomis (fideicommissum hereditatis).

⁶ Vydat odkaz byl povinen nejen dědic, ale každý kdo nabyt univerzální sukcesí, tedy i substitut, dokonce i fiskus. K tomu srovnej Arndste ryt. z Arnesbergu, Učební kniha pandekt. V. kniha. Praha: Právnická jednota, 1886, s. 230-234.

praeceptionem.⁷ Můžeme ale také říci, že šlo o dva typy, z nichž každý měl svůj podtyp.⁸ Přílišná formálnost a strohost však často vedly k tomu, že ustanovení odkazu se stávalo neplatným. Postupem vývoje tedy docházelo ke snižování formálních náležitostí a jakémusi splývání jednotlivých typů legátu do typu jednoho – legatu damnačního.

Vedle formálního civilního legatu se postupem začíná vyvíjet ještě odkaz neformální – fideicommissum. Jeho kořeny sahají do proseb, jimiž se zůstavitel obracel k těm osobám, jež měly od něj nějakého majetkového prospěchu. Tím se odlišuje také od legata, jež mohlo být učiněno jen na tíhu dědice. Neformálnost, jež fideikomisa činila velmi oblíbenými, však měla svou stinnou stránku v tom, že jim neposkytovalo právo žádnou právní ochranu. Odkazovník mohl pouze doufat, že dědic bude respektovat pod tlakem obecné morálky vůli zůstavitele a danou věc vydá. Situace se však postupně začíná měnit během principátu, kdy v jednotlivých případech, později však en block, je fideikomisu potvrzena jejich právní vymahatelnost. Situace tak postupně spěla k tomu, že právo poklasické začalo pro fideikomisa vyžadovat alespoň minimální formální požadavky a definitivně za práva justiniánského pak došlo ke splynutí obou institutů. Na odkaz mělo být hleděno jako na legatum i fideikomisa a odkazovníkovi zakládalo obligační nárok, avšak byla-li odkázaná věc v majetku zůstavitele i v okamžiku smrti, příslušela mu vedle toho žaloba věcná na vydání věci.⁹

Podle pojetí odkazu v rakouském občanském právu, odkazem nazýváme přímé poskytnutí prospěchu majetkového posledním pořízením (na případ smrti), pokud nejde o povolání k posloupnosti univerzální.¹⁰ Jakkoliv bylo dědické právo v rakouském občanském zákoníku významně ovlivněno římským právem,¹¹ ABGB¹² s sebou přineslo řadu ustanovení, jež římské právo neznalo nebo nebyly pro něj typické. Z hlediska odkazů je třeba na prvním místě zmínit fakt, že odkazovníkovi se zakládá výhradně obligační nárok na odkázanou věc.¹³ Pouze právo uherské znalo jak vindikační, tak

⁷ Jde o legát vindikační, damnační, sinendi modo a per praeceptionem. K výkladu o jednotlivých typech srovnej např. Gai Inst. II, 193an., II, 201an., II, 209an., II, 216an.

⁸ Podtypem vindikačního byl legát perceptivní, od damnačního pak byl odvozen legát sinendi modo. Bartošek, M., Encyklopedie římského práva. Praha: Panorama, 1981, s. 213-214.

⁹ Slučování obou institutů probíhalo postupně v zásadě od dob Konstantina a vyvrcholilo za Justiniána. Heyrovský, L., Dějiny a systém římského práva soukromého. 4. vydání, Praha: J. Otto, 1910, s. 1144-1145.

¹⁰ Krčmář, J., Právo občanské V. díl. Právo dědické. Praha: Všehrd, 1928, s. 101

¹¹ Bubelová, K., Odkaz římského dědického práva pro moderní právní systémy. In: Mířníky práva v stredo-európskom priestore, PF UKO: Bratislava 2009, s. 319 - 332.

¹² Zákon č.946/1811 Sb.z.s., též pod zkratkou o.z.o. (obecný zákoník občanský).

¹³ Z téhož důvodu se nedá plně hovořit o sukcesi singulární, leda by šlo o singulární sukcesi po dědici. Rouček, Fr., Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi. 3. díl. Praha: V. Linhart, 1936, s. 23, komentář k § 535.

damnační legát.¹⁴ Pokud jde o osobu, jež je odkazem obtížena pak je jí typicky dědic,¹⁵ ale též odkazovník či stát. Co je však důležité, neexistuje v rakouském právu ustanovení chránící dědice před dědictvím přetíženým odkazy, neplatí zde tedy falcidiánská kvarta.¹⁶ Právo připouští i tzv. smlouvu odkazovou, přičemž v tomto případě jde v podstatě o obdobu smlouvy dědické. Uzavření této smlouvy je tedy možné jen mezi manželi, popř. mezi snoubenci pro případ manželství.¹⁷

Pokud jde o předmět odkazu, pak jím může být pouze věc, jež je in commercio, a musí jít o věc majetkové hodnoty. Pokud by odkazovník neměl způsobilosti k nabití odkázané věci (zde by do úvahy přicházela např. zbraň), pak mu místo věci samé náleží finanční částka rovnající se vyšší hodnoty dané věci. Jelikož má odkazovník jen obligační nárok, není nutné, aby odkazovaná věc byla v majetku zůstavitele.

Odkaz bylo možno podmínit podmínkou, uložením času či modem, stejně tak bylo možno odkazovníkovi uložit pododkaz, třeba by i pododkaz převyšoval hodnotu odkázané věci. Odkaz mohl směřovat i k dávkám opakujícím se.

Pokud šlo o formální náležitosti, mohl být odkaz učiněn písemně a to jednak v testamentu, jednak v kodicilu /tj. dovětku/. Velmi výrazným zásahem do systému dědického práva z hlediska práva římského bylo porušení zásady, že dědic je dědicem buďto testamentárním, nebo intestátním. ABGB vedle těchto dvou titulů zavedlo ještě dědickou smlouvu a - co je z našeho hlediska důležitější - je právě skutečnost, že § 534 umožnil kombinaci všech dědických titulů. Podle něj tedy bylo možno ustanovit testamentem jen o části majetku.¹⁸ V této chvíli zřetelně vystupuje problém, který byl římskému právu neznámý – jak od sebe odlišit dědice k části majetku a odkazovníka. Kritérium formálnosti, tedy slov jichž užil zůstavitel ve formulování svého posledního pořízení by bylo zjevně nevhodné – konec konců dodnes se běžně říká, že zůstavitel dědici něco „odkázal“. Podle judikatury proto měla být šetřena především vůle zůstavitelova, jež se nedovožovala z použitých slov, nýbrž z ostatních okolností. Jestliže tedy někdo ustanovil svou poslední vůli tak, že „dědice“ omezil ke konkrétní

¹⁴ Rouček, Fr., Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi. 3. díl. Praha: V. Linhart, 1936, s. 24.

¹⁵ Zde s výjimkou zákonného dědice nepominutelného, jehož povinný díl by odkaz omezoval.

¹⁶ Krčmář, J., Právo občanské V. díl. Právo dědické. Praha: Všeohr, 1928, s. 106.

¹⁷ K tomu srovnej Krčmář, J., Právo občanské V. díl. Právo dědické. Praha: Všeohr, 1928, s.114an.

¹⁸ K tomu viz komentář k příslušnému paragrafu v Rouček, Fr., Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi. 3. díl. Praha: V. Linhart, 1936, s.21.

věci a zbytek dědictví „odkázal“ jiné osobě, platilo, že „dědic“ je odkazovníkem a naopak.¹⁹ Obecně platilo pravidlo, že kde panovaly pochybnosti, zda šlo o povolání k odkazu, nebo k dědictví určité věci či věcí, uznávalo se toto za odkaz.²⁰

V průběhu první republiky připravovaná novela občanského zákoníku, jejíž osnova vyšla r. 1937, byla připravována pod výrazným vlivem ABGB. V souvislosti s připravovanou novelou se pochopitelně řešila i otázka odkazu. A jakkoliv se zdá, že tento starý institut byl pevně zakořeněn v právním povědomí obyvatelstva, zdá se, že opak je pravdou. Zazněly tedy myšlenky, zda zrušit či ponechat institut odkazu v našem právním řádu. Takovýto názor prezentuje Ondřej Hora, tab. soudce.²¹ Důvody, které ho vedly k této myšlence, byly dány především skutečností, že jakkoliv slovenské právo rozlišovalo mezi odkazem a dědictvím, rozdíl zde byl jen těžko poznatelný.²²

Hora argumenty pro svůj postoj hledá jednak v historickém právu zemském, jež mezi dědicem a odkazovníkem nerozlišovalo,²³ jednak ale i v poválečné situaci samotné. V období po první světové válce díky krizi došlo k znatelným změnám v cenách – např. k výraznému poklesu cen nemovitostí. To mohlo pak ovlivnit skutečnost, že před válkou méně hodnotný odkaz, se vlivem této situace stal hodnotnějším a naopak osoba, jež původně byla považována za dědice se nyní octla v postavení méně významném.²⁴ Naopak shledává „spravedlivějším“ zvykové právo na Slovensku a Podkarpatské Rusi, kde i odkazovník měl podíl na pasivech zůstavitele.²⁵ Přesto však Hora předpokládal, že by nemělo dojít k úplnému

¹⁹ Sbíрка soudních rozhodnutí Glasser-Unger. rozhodnutí č. 1529 (svazek IV., rok 1862), č. 350 (svazek I., rok 1857), č. 247 (svazek I., rok 1856).

²⁰ Rouček, Fr., Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi. 3. díl. Praha: V. Linhart, 1936, s. 22.

²¹ Hora, O., Je-li záhodno a potřebno odstraniti při revisi obč. z. rozlišování dědictví a odkazu, resp. dědice a odkazovníka? Právní obzor. V., s. 161-167.

²² K tomu též Rouček, Fr., Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi. 3. díl. Praha: V. Linhart, 1936, s. 24. Komentář k §535 o slovenském právu. Tento rozdíl mezi závětí a odkazem se smývá především ve chvíli, kdy by došlo k označení poměrné části pozůstalosti.

²³ Hora, O., Je-li záhodno a potřebno odstraniti při revisi obč. z. rozlišování dědictví a odkazu, resp. dědice a odkazovníka? Právní obzor. V., s. 164.

²⁴ Hora, O., Je-li záhodno a potřebno odstraniti při revisi obč. z. rozlišování dědictví a odkazu, resp. dědice a odkazovníka? Právní obzor. V., s. 162, 165.

²⁵ Jeho povinnost odpovídat za dluhy však byla dána jen subsidiárně, navíc zde platí zásada, že se za dluhy odpovídá jen do výše hodnoty dědictví. Hora, O., Je-li záhodno a potřebno odstraniti při revisi obč. z. rozlišování dědictví a odkazu, resp. dědice a odkazovníka? Právní obzor. V., s. 167, Též komentář o slovenském právu k § 630 viz Rouček, Fr., Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi. 3. díl. Praha: V. Linhart, 1936, s. 225.

zániku institutu odkazu, předpokládal, že by měly být zachovány odkazy ve prospěch nadací, církevních institucí a nebo osob dle § 651 o.z.o.²⁶

Občanský zákoník č. 141/1950 sb., tzv. střední kodex, s sebou přinesl podstatné změny v oblasti dědického práva jako celku. Tato skutečnost je dána především v přístupu komunistů k vlastnictví²⁷ (rozuměj soukromému vlastnictví), neboť „dědické právo bylo vždy atributem vlastnictví.“²⁸ Jestliže cílem dědického práva v kapitalistické společnosti byla teaurace majetku, pak podle autorů zákoníku je cílem utužení rodinných svazků a upevnění nové socialistické rodiny.²⁹ Tato skutečnost se pak odráží v mnoha faktech, např. již v tom, že se dědické právo v systematice zákoníku práva odpoutalo od věcných práv. Dlužno říci, že vysněnou ideou byla situace, kdy dědické právo nebude existovat vůbec.³⁰

Nové dědické právo tedy především opustilo zásadu, že testament má přednost před zákonem.³¹ Nestalo se tak úplným vymýcením testamentu, nicméně výrazným omezením testovací svobody. Dálo se tak jednak neplatností podmínek, modů atp. v testamentu, dále pak především určením maximální výše podílu nepominutelných dědiců.³² Ruku v ruce s tím šlo i značné snížení formalit, jež právní řád s instituty dědice a odkazovníka spojoval. Další ze změn, jež přinesla nová právní úprava, byla skutečnost, že nově dědic odpovídal za dluhy zůstavitele jen do výše dědictví.³³

²⁶ Tento paragraf myslí na příbuzné, služebné, chudé... Hora, O., Je-li záhodno a potřebno odstraniti při revisi obč. z. rozlišování dědictví a odkazu, resp. dědice a odkazovníka? Právny obzor. V., s. 167.

²⁷ Knapp, V., Vlastnictví v naší společnosti. Právnik, 1949. s. 299-316.

²⁸ Blažke, J., Odkaz v novém právu dědickém. Právnik, 1951, s. 234.

²⁹ Občanský zákoník, Praha. Orbis, 1950, s. 296 komentář k § 512: „Dědění ze zákona je odůvodněno poměrem rodinným a je posílením rodinného svazku jako základny rozvoje národa...“

³⁰ Tak tomu bylo např. zpočátku v bolševickém Rusku, nicméně již během NEPu bylo dědické právo zavedno zpět. K tomu srovnej např. Lityński, Adam. Prawo Rosji i ZSSR 1917-1991 czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck (série Wykłady specjalizacyjne), 2010, příslušná kapitola o právu dědickém.

³¹ Občanský zákoník, Praha: Orbis, 1950, s. 296-297. Důvodová zpráva k § 512: „Osnova..... pečuje o to, aby zůstavitel nemohl svojí individuální vůlí porušit základní zásady dědění ze zákona... upravuje dědění ze zákona na prvním místě....podporuje přechod zůstavitelova majetku na dědice zákonné.“

³² Blažke, J., Odkaz v novém právu dědickém. Právnik, 1951, s. 234.

³³ Zde je však na místě říci, že tato úprava našemu právu nebyla neznámá, neboť platila již za první republiky na Slovensku a Podkarpatské Rusi, kam byla přejata z uherského právního řádu. K tomu srovnej komentář k § 548, Rouček, Fr., Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi. 3. díl. Praha: V. Linhart, 1936, s. 59. Pokud jde o samotné neomezené ručení ze strany dědice, je zde velmi jasně patrný vliv římského práva. Na druhou stranu již v první republice zaznívaly hlasy o tom, že tento přístup je přežitkem. Ironií osudu pak tento názor představoval právě jeden z našich předních romanistů té doby. Vážný, J., Pojem dědického práva a účelnost jeho dnešní struktury. Právny obzor VI., 1923, s. 97-103.

Odpovědnost dědice za dluhy zůstavitele a za náklady přiměřeného pohřbu vycházela z ideje, že nabytí práv také v sobě nese nabytí povinností.³⁴ Určitou výjimku z této zásady znamenal institut odkazu, který byl zmíněn v § 537 zákona 141/1950 Sb.:

„Byla-li někomu zůstavena peněžitá částka nebo jiná movitá věc jako odkaz, platí o odkazu a odkazovníkovi přiměřeně ustanovení o dědictví a dědici. Odkazovník však neodpovídá za závazky zůstavitelovy, ani za náklady jeho pohřbu, byla-li odkazovníkovi zůstavena věc, jejíž cena je v poměru k ceně zanechaného majetku jen nepatrná, a jestliže souhrn odkazů nečiní více než čtvrtinu toho, co zůstane ze zanechaného majetku po odečtení dluhů.“

Výše zmiňované kritérium přiměřenosti hrálo roli především ve vztahu k ustanovením § 511 (dědictví lze nabýt i jen ke konkrétní věci), a § 514 (dědická odpovědnost za závazky zůstavitele a náklady pohřbu) středního kodexu. Mají-li se ustanovení zákona použít přiměřeně, pak platí:

1. Nárok, který je odkazovníkovi založen, je nárokem věcněprávním, nikoliv obligačním (srovnej výše). Toto má svůj dopad ve skutečnosti, že nenacházela-li se věc v době smrti zůstavitele v jeho majetku, je odkaz neplatný. Zde byl určitou výjimkou odkaz peněz, neboť ty se daly získat prodejem věcí, jež zůstavitel zanechal /§ 549 odst. 1 a 2. středního kodexu/.³⁵

2. Odkazovník může odkaz odmítnout, nicméně jen pokud s odkázanou věcí nenakládal jako se svou. Pokud jde o odmítnutí odkazu, tak je k tomu dána prekluzivní lhůta jednoho měsíce ode dne, kdy se o svém právu úředně dozvěděl.

3. Obdobně platí i ustanovení o dědické nezpůsobilosti.

4. Odkaz, jehož nikdo nenabude (odmítnutí, smrt odkazovníka předcházela smrti zůstavitele), přirůstá odkaz dědicům ze závěti.

5. Obdobně jako závěť jej nejde omezit podmínkou, podmínka týkající se odkazu je neplatná, odkaz sám o sobě platným (odkazovník není podmínkou vázán).

V zásadě můžeme říci, že odkaz se od singulární dědické sukcese (§ 511 středního kodexu)³⁶ liší jen tím, že odkazovník neodpovídá za pasiva. Důvodová zpráva zákona odůvodňovala význam institutu odkazu takto: „V širokých vrstvách pracujících jsou časté případy, kdy zůstavitelé obmýšlejí osoby, k nimž měly zvláště dobrý poměr, jednotlivými věcmi menší ceny, aby jim zanechali po sobě upomínku, anebo odměňují někoho za to, že se o ně ve stáří nebo nemoci staral. Nebylo by vhodné a jistě by

³⁴ Blažke, J., Odkaz v novém právu dědickém. Právník, 1951, s. 236.

³⁵ Blažke, J., Odkaz v novém právu dědickém. Právník, 1951, s. 236.

³⁶ Blažke, J., Odkaz v novém právu dědickém. Právník, 1951, s. 238.

odporovalo intencím zůstavitele, aby nabyvatel poměrně nepatrné částky zůstavitelova majetku měl nést také část zůstavitelových závazků. Byl proto pro tyto a podobné účely ponechán vžitý institut odkazu, ovšem – se zřetelem k nové funkci dědického práva – ve formě přiměřeně omezené.³⁷

Předmětem odkazu tak mohla být jen věc movitá, nebo peněžitá částka.³⁸ Z toho plyne, že předmětem odkazu nemohla být nemovitost, bez ohledu na to, byla-li či nikoliv zaevidována v pozemkové knize. Stejně tak nemohla být předmětem ani pohledávka, ať již na peněžitě, nebo nepeněžitě plnění. Rovněž nebylo možno učinit odkaz o právech věcných či osobních. Pokud jde o peníze, pak jde – jak vyplývá z dikce zákona – o jednorázovou částku. Nebylo tedy možné odkázat rentu či jakékoliv jiné právo opakované peněžitě dávky, popř. odkaz částky ve splátkách.³⁹ Věc, jež měla být předmětem odkazu, musela být v majetku zůstavitele v okamžiku jeho smrti. Pokud věc byla zůstavitelem po sepsání odkazu zcizena, chápal se to jako odvolání odkazu. Podobně i v případě její ztráty nebo nahodilé zkázy nevznikal odkazovníkovi nárok na náhradu její hodnoty, leda by tak činil někdo z dědiců úmyslně.⁴⁰

Nejdůležitějším omezením odkazu bylo omezení výše hodnoty odkazu. Jak vyplývá z ustanovení § 537 středního kodexu, musela být hodnota odkázané věci⁴¹ k hodnotě aktiv dědictví zcela nepatrná. Zde je třeba vždy postupovat s ohledem na konkrétní situaci, tedy na poměr odkázané věci k celkovému úhrnu aktiv a není možné dát jasné jednotné ustanovení, co ještě je a co není „nepatrná hodnota.“⁴²

Jak již bylo ukázáno, zatížení dědictví odkazy bylo problémem již v Římě a řešení římskoprávní využil i občanský zákoník z r. 1950, byť ve formě zcela převrácené. Předně si ale musíme uvědomit, že v pojetí odkazu podle středního kodexu není odkaz dluhem na dědictví, proto se jeho cena neodečítá tak, jako dluhy zůstavitele a náklady na pohřeb.⁴³ Omezení souhrnné hodnoty odkazů je pak a priori ochranou věřitelů zůstavitele,

³⁷ Občanský zákoník. Praha: Orbis, 1950, s. 302.

³⁸ Peníze jsou vyjmuty z movitých věcí ze dvou důvodů – jednak pro snazší srozumitelnost ustanovení laické veřejnosti, jednak pro poněkud odlišný režim v případě, že předmětem odkazu jsou peníze, nicméně ty se v dědictví v hotovosti nenacházejí – viz výše. Blažke, J., Odkaz v novém právu dědickém. Právník, 1951, s. 239.

³⁹ Blažke, J., Odkaz v novém právu dědickém. Právník, 1951, s. 239.

⁴⁰ Blažke, J., Odkaz v novém právu dědickém. Právník, 1951, s. 239. § 522 odst. 1 zákona. č. 141/1950 Sb.: „*Dědit není způsobilý ten, kdo se dopustí.....zavrženíhodného jednání proti poslední vůli zůstavitele.*“

⁴¹ Jakkoliv na tomto místě zákon hovoří jen o věcech, míní se tím zde bezesporu i odkaz peněžitý. viz. Blažke, J., Odkaz v novém právu dědickém. Právník, 1951, s. 240.

⁴² Blažke zde uvádí příklad milionáře a odkazu automobilu, byť jak sám připouští, jde spíše o příklad školní než v dané době reálný. Blažke, J., Odkaz v novém právu dědickém. Právník, 1951, s. 240.

⁴³ Blažke, J., Odkaz v novém právu dědickém. Právník, 1951, s. 241.

nikoliv jeho dědiců.⁴⁴ V době římské se ochrana dědiců před dědictvím přetížným odkazy vyvíjela poměrně dlouho, až svou podobu našla v již zmiňovaném Falcidiově zákoně o odkazech. Právě ten si vzali za předobraz i zákonodárci v padesátých letech, nicméně poměry zcela převrátili. Platilo-li tedy v Římě, že odkazy je možno učinit jen do výše tří čtvrtin čistého zanechaného jmění, pak nově bylo stanoveno, že součet odkazů nesmí přesáhnout jednu čtvrtinu čistého zanechaného jmění. Jako určité drobné pozitivum posledně jmenovaných kroků je možné uvést snad jen fakt, že při jejich porušení se odkaz nestával neplatným, ale na odkazovníka se hledělo jako na dědice a nesl tedy také odpovědnost za pasiva.⁴⁵

Jak je patrné, nejen že došlo k podstatné změně podoby institutu odkazu, nýbrž i v nazírání práva na něj (není pasivem vázoucím na dědictví), v některých rysech dokonce můžeme říci, že se přiblížil jednomu z typů legat v klasickém římském právu – legatu vindikačnímu.⁴⁶ Zde jde však spíše o kouzlo nechtěného.

V roce 1964 byl v souladu s novou „socialistickou“ ústavou z r. 1960 přijat nový občanský zákoník, zákon č. 40/1964 Sb. Důvody vzniku tohoto zákoníku byly ovlivněny jednak skutečností, že některá ustanovení středního kodexu prostě již vyšla z užívání, především pak ale, jako celá kodifikační vlna šedesátých let, politicky – společnost se z lidově demokratické změnila na socialistickou a v tomto duchu také bylo třeba změnit zákony. O jeho kvalitách vypovídá fakt, že tento zákon předstihl dokonce vzorový svazový socialistický občanský zákoník v SSSR. Již tato věta napovídá, že zejména v oblasti věcných práv došlo k zásadním změnám. V rámci těchto změn tak v našem právu také zcela zmizel institut odkazu. Dlužno podotknout, že se ani důvodová zpráva k zákonu nijak výrazněji nezabývá důvody proč tak zákonodárce rozhodl, zřejmě tak do důsledku dotáhl zásadu, že „kdo má mít prospěch, musí také nést povinnosti“ a navíc, zcela zřejmě šlo o další omezení svobody dispozice s majetkem. Skutečnost, že právní řád umožňoval nadále dědickou sukcesi i k jednotlivostem, nejevila se absence odkazu tolik patrnou, navíc, je třeba si uvědomit, že v socialistickém společenství předlužená pozůstalost byla jevem velmi vzácným, takže onen podíl na dluhách, který z nabytí dědictví pro dědice plynul nebyl tak výrazný. Možná i proto, na rozdíl od institutu držby a vydržení nebyl institut odkazu do našeho právního řádu vrácen ani novelou v r. 1982, ale dokonce ani novelami, jež přišly po listopadu 1989.

⁴⁴ Zde se sluší připomenout, že ti odpovídají za dluhy jen do výše hodnoty dědictví.

⁴⁵ Blažke, J., Odkaz v novém právu dědickém. Právník, 1951, s. 241.

⁴⁶ Především ve skutečnosti, že odkaz zakládal věcněprávní nárok a dále pak proto, že odkazovaná věc musela být v majetku zůstavitele v okamžiku jeho smrti. K tomu srovnej Gai Inst. II,193an.

Se znovuzavedením institutu odkazu počítá až v současné době připravovaná novela soukromého práva. Jak uvádí důvodová zpráva k chystané novele, institut odkazu má dědické řízení zjednodušit a to právě v otázce, že odkazovník není dědicem a tudíž se také neúčastní dědického řízení. Zavedením institutu odpadne nynější stav, kdy každý, kdo nabude majetek zůstavitele, musí se podílem hodnoty tohoto majetku také podílet na dlužích zůstavitele. Jakkoliv je chystaná novela inspirována ABGB a osnovou občanského zákoníku z r. 1937, na rozdíl od ABGB zná falcidiánskou kvartu (§ 1457 návrhu).⁴⁷

Závěrem

Institut odkazu, legata, má své kořeny v římském právu. V průběhu několikasetletého vývoje docházelo k postupnému uvolňování přísného formalismu, jež byl spojen s legatem a to především pod vlivem neformálního odkazu – fideicommissu. Na počátku 20. stol. úprava tohoto institutu v ABGB vycházela právě ze svého římskoprávního vzoru, byť upraveného od dob klasických právem justiniánským a posléze recepcí římského práva ve středověku a novověku. Chystaná kodifikace občanského práva za první republiky v osnově nepřinesla zásadnější změny. Již za první republiky však tento institut vyvolával pochybnosti o své nutnosti – zejména z důvodu, že běžnému laikovi nebylo příliš patrné, jaký je rozdíl mezi odkazem a závětí. Tato skutečnost byla způsobena především faktem, že právo umožňovalo existenci více delačních důvodů vedle sebe a bylo tak možné stanovit dědice i jen k části pozůstalosti.

Zásadní změna přichází až s nástupem komunismu a občanským zákoníkem z r. 1950. Krom skutečnosti, že tento zákoník sjednocuje právo ve všech částech Československa, upravuje tento institut na potřeby komunistické společnosti. Dochází především k maximálnímu zjednodušení a omezení formálnosti na nejmenší možnou míru. Především však ale dochází k omezení dispoziční svobody jednak nemožností podmínek a podobných doplňujících ustanovení a rovněž tak i omezení odkazu na movité věci /a peníze/ nepatrné hodnoty. Součet odkazů pak nesměl činit více, než jednu čtvrtinu celkové čisté hodnoty dědictví. Rovněž došlo i v chápání pojmu odkaz ke značným změnám – předně, že nebyl chápán jako pasivum váznuocí na dědictví, popř. skutečnost, že šlo o věcněprávní nárok odkazovníka, tedy odkázaná věc se k okamžiku smrti zůstavitele stala odkazovníkovým vlastnictvím.

⁴⁷ K tomu srovnej návrh chystaného občanského zákoníku a důvodovou právu k němu. Viz: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/cz/uvodni-stranka.html> , 10. 9. 2010, 18hod.

Roku 1964 byl institut odkazu zrušen a od tohoto roku se žádnou novelou do našeho občanského práva nevrátil. Jakkoliv můžeme říci, že jeho absence není tolik na škodu vlivem skutečnosti, že je možno učinit dědice i k jedné konkrétní věci, realita je taková, že v povědomí řady lidí, zejména starších, přežívá představa, že pokud je někdo dědicem ke konkrétní věci, nemusí se podílet na uhrazování pasiv zůstavitele. Tato skutečnost také ukazuje, že je vhodné, aby se legatum do našeho právního řádu vrátilo. Z toho důvodu s ním počítá chytaná kodifikace občanského práva, již jako předobraz sloužily právě ABGB a osnova občanského zákoníku z r. 1937. Je však otázkou, jak takovéto pojetí odkazu – a celkově dědického práva – přijmou řadoví občané, kteří s odkazem jako institutem dědického práva nemají již řadu let žádných zkušeností. Je otázkou, zda sofistikovaná propracovanost nepovede spíše k větší právní nejistotě, kdy jí bude právně nevzdělaný člověk zmaten. Rovněž je otázkou zda v době, kdy právní řád umožňuje učinit testamentem dědice jen k části pozůstalosti, plní odkaz v této podobě stejnou funkci, k jaké byl historicky určen.

Literature:

- Arndste ryt. z Arnesbergu, L., Učební kniha pandekt. V. kniha. Praha: Právnická jednota, 1886.
- Bartošek, M., Encyklopedie římského práva. Praha: Panorama, 1981.
- Blažke, J., Odkaz v novém právu dědickém. Právník, 1951, s. 232-241.
- Bubelová, K., Odkaz římského dědického práva pro moderní právní systémy, in: Mílniky práva v stredoeurópskom priestore, PF UKo: Bratislava 2009, s. 319 - 332.
- Dostalík, P., Quis astrigantur sacris aneb přechod nábeženských povinností patris familias na jinou osobu než dědice, in: Římská rodina v sociálních a právních vztáchoch (ed. R. Brtko), Bratislava 2007, str. 41 - 49.
- Gurevič, A., Kategorie středověké kultury, Praha: Mladá fronta, 1978.
- Heyrovský, L., Dějiny a systém římského práva soukromého. 4. vydání, Praha: J. Otto, 1910.
- Hora, O., Je-li záhodno a potřebno odstraniti při revisi obč. z. rozlišování dědictví a odkazu, resp. dědice a odkazovníka? Právní obzor. V. roč., 1922, s. 161-167.

- Kincl, J., Gaius, učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007.
- Kincl, J., Urfus, V., Římské právo. Praha: Panorama, 1990.
- Knapp, V., Vlastnictví v naší společnosti. Právník, 1949. s. 299-316.
- Krčmář, J., Právo občanské V. díl. Právo dědické. Praha: Všehrad, 1928.
- Lityński, Adam. Prawo Rosji i ZSSR 1917-1991 czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck (série Wykłady specjalizacyjne), 2010
- Občanský zákoník, Praha: Orbis, 1950.
- Rouček, Fr., Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusy. 3. díl. Praha: V. Linhart, 1936.
- Vážný, J., Pojem dědického práva a účelnost jeho dnešní struktury. Právní obzor VI, 1923, s. 97-103.

Tento příspěvek představuje výstup ze standardního grantového projektu GAP408/10/0363 „Vývoj soukromého práva na území České republiky“

Contact – email
pavel.salak@email.cz